

Fekete Albert válaszai Ligetvári Ferenc professzor úr kérdéseire

Tisztelt Professzor úr!

Hálásan köszönöm a disszertáció opponálását. Véleményét, észrevételeit nagyra értékelem. Az opponencia során megfogalmazott kérdéseire az alábbiakban válaszolok.

Tisztelettel,

Budapest, 2025 augusztus 29.

Fekete Albert

1. kérdés:

Karakterisztikusnak mondható jelölt azon állítása, hogy „döntően Erdély biztosította a magyar késő reneszánsz kertkultúra kibontakozását és fejlődését.” A késő reneszánsz korszakot vizsgálva az „Ellenhatás” meglelte iránti olvasási kíváncsiság említendő, vagyis a török fennhatóság milyen hatásokkal, illetve változásokkal járt, főleg az alkalmazott növények elterjedését illetően.

Válasz az 1. kérdésre

A török fennhatóság hatása az erdélyi kertkultúrára a mai napig egy kertészeti- és tudománytörténeti szempontból is nyitott kérdés. A török kor hatását a magyar virágkultuszra két nagy kerttörténészünk, Ormos Imre és Rapaics Raymund ellentétes módon értékelte. Míg Ormos egyértelműen kiállt a török hatás mellett, addig Rapaics szerint „...a töröknek nem volt közvetlen hatása a magyar kertészetre. Téves felfogás, hogy török rabok, vagy török seregek hoztak volna virágot Magyarország meg nem szállt részébe. Még az erdélyi követek sem jutottak ilyesmihez, akik a török portán jártak.” Rapaics ezen állítását támasztja alá Csérier Lajos is, aki azt írja, hogy Bornemisza Anna 1672-es naplójegyzete szerint a fejedelemasszony elrendeli Gyulai Tamás portai követnek, hogy „küldjön pomagránátfát és narancsfát”, de az visszajelenti, hogy azokat tengerentúlról, Kis-Azsiából kell hozatni, ezért túl drágák, és emiatt nem küldhet. „Töröktől kapott virág és maglista nem maradt fenn”, írja Takáts Sándor is 1917-ben, mintegy igazolva Rapaics fenti elméletét.

Ehhez képest „Magyar gyümölcs” című könyvében Rapaics már életszerűnek tartja a Nyugat-Ázsiai (török?) hatást a magyar kertészetre: „Nyugat-Ázsia vezető szerepe azonban a középkorban sem szűnt meg, a római birodalom összeomlása után is újabb gyümölcsfajokkal, így pl. a sárgadinnyével ajándékozta meg Európát, meg újabb és nemesebb gyümölcsfajtákkal, amelyek idegen voltukat Európában olyan jelzőkkel árulták el, mint damaszkuszi, török, olasz, spanyol stb. Látni fogjuk, hogy a magyar gyümölcstermesztés első felvirágzása szintén nyugatázsiai gyümölcsfajták beözönlésén alapult... A 17. században felbukkanó, s a Lippay munkájában már általános kajszí név, minden valószínűség szerint a gyümölcs kínai nevéből ered, amelyet kétségtelenül a török közvetített hozzánk a balkáni úton át.” Rapaics „Magyar Kert” című munkájában is utal a török befolyásra, például a jegenyenyár említése kapcsán: „Grossinger, vízi nyárfa néven ismertette s feljegyezte róla, hogy nálunk az ő idejében török pálmának nevezték, mert a törökök ezt ültették magyarországi és balkáni temetőikben, ahol a ciprus nem díszlik a szabadban”

Takáts Sándor közlései is ellentmondásosak némiképp, hiszen a korábban idézett kijelentése ellenére Ormos feltételezéseit is megerősíti: "bármilyen elfogulatlan bírálók legyünk is, be kell

vallanunk, hogy a XVI. században a dinnyetermelés dolgában vezetők voltunk. Ezen a téren segítségünkre voltak a megtelepedett törökök is, akiktől a drinápolyi és smyrnai dinnyemagot kaptuk... A hazai törökök kertészet dolgában a XVI. században vetekedtek a mieinkkel. Törökország legszebb virágait és gyümölcsfajait meghonosították nálunk. Hiszen ismeretes dolog, mennyiféle virágot és gyümölcsfát köszönhetünk nekik. Nagy kár, hogy olyan írás vagy levél nem maradt ránk, a melyik a hazai törökség kertjeinek leírását adná. De a török kertek sokaságáról annál többet beszélnek régi összeírásaink."

Amint az disszertációmban is olvasható (II. köt 63. melléklet, 258. oldal) a dinnye és a barack, amelyek török hatású honosítására fent idézett szerzők is utalnak, összesen hét erdélyi reneszánsz kertben sikerült beazonosítanunk korabeli inventáriumok alapján - noha nem tudjuk egész pontosan, hogy milyen dinnyét és milyen barackot is értsünk ezeken a növényeken. Tény azonban, hogy a 17. században ezt a két gyümölcsöt már több erdélyi helyszínen termesztésbe vonták.

Összességében megállapítható, hogy bár több magyar kerttörténet-kutató számos utalása ismert a török magyar kertészeti kapcsolatokat tekintve, ezek a megállapítások ellentmondásosak és korabeli dokumentumokkal nincsenek alátámasztva. Annak ellenére azonban, hogy konkrét, egyértelmű és közvetlen bizonyítékok kultúrnövények elterjesztésére az Erdélyi Fejedelemségben a török hódoltság idejéből nem maradtak fenn, bizonyított tényként elfogadhatjuk, hogy a 17. század erdélyi kertjeinek átvizsgált inventáriumai több helyszínen is említenek olyan kultúrnövényeket, amelyek genetikai eredete Ázsia és/vagy Kisázsia, s logikus következtetések alapján legegyszerűbben török közvetítéssel juthattak Erdélybe.

2. kérdés

A 2. tézis számszaki értelmezést igényel. A Jelölt szerint „A vizsgált kertek száma 150 ebből 122 tájképi, 97 késő reneszánsz és 50 a barokk kertek száma.”

Válasz a 2. kérdésre:

A 2. tézisben számszerűsített különböző kerttípusok összege (269) valóban eltér (jóval meghaladja) a kutatás során vizsgált 150 kertet. Ez az eltérés elsőre furcsának tűnhet, de a magyarázat a következő: a kutatás több olyan helyszínt is beazonosított, ahol az évszázadok során először késő reneszánsz kertet létesítettek, amelyet a 18. században barokk kertté, majd a 19. század során tájképi kertté alakítottak. Így adott helyszíneken akár mind a három karakteres kerttípus bizonyítottan megjelent egymást követően, így egy helyszínen sokszor két vagy három különböző kerttípus is jellemző volt, tehát egyetlen helyszín esetében adott esetben három kerttípus is elszámolható. Innen a számszaki különbség. Példának okáért, a disszertáció II. kötetének 66. mellékletén található térkép mutatja, hogy a felkutatott 50 barokk kert közül 12 késő reneszánsz gyökerekkel bír. E 12 késő reneszánsz eredetű kert közül 9 helyszínen pedig a barokkot követően tájképi kert is kialakításra került. Itt tehát 12 olyan kastélykert lett beazonosítva, amelyek a reneszánsz és a barokk kerttípusokhoz is be lettek számítva, és ezek közül 9 olyan kastélykert, amely a tájképi kerttípusnál is megjelenik. További 25 azoknak a kerteknek a száma, amelyek a barokk időkben lettek létrehozva, de később tájképi kertekké alakultak, és van még 73 olyan késő-reneszánsz eredetű kert is, amelyeknek barokk korszakáról nincs információnk, viszont amelyek helyén tájképi kertek létesültek a 19. sz. során. A szóban forgó helyszíneken előforduló több kerttípust összesítve jön ki a számszerű eltérés.

3. kérdés

Igazolást igényel Jelölt megállapítása: „A három stílustörténi korszak Erdélyben jelentős, 100-150 éves csúszással jelent meg a nyugat európai idősíkokhoz képest” Az eltérés magyarázatra szorul, s ha valós akkor mi indokolja és mely országokhoz történt a viszonyítás?

Válasz a 3. kérdésre:

Jelen kutatás egy hozzávetőlegesen 400 éves időintervallumot ölel fel, s ebben az időszakban az erdélyi kastélykertek mindhárom alaptípusát vizsgáltam: a reneszánsz, a barokk és a tájképi kerteket. Az erdélyi kastélykert-művészet jellemzőinek kutatását európai kontextusban végeztem el, figyelembe véve a példaértékű korabeli reneszánsz, barokk, illetve tájképi előképeket, tanulmányozva azok kompozíciós és funkcionális jellemzőit, kialakításuk idejét.

A kutatott négy évszázad erdélyi kerttörténete időrendileg a késő **reneszánsz** kastélykertekkel kezdődik, amelyek közül a legkorábbi megismert kertleírás 1624-ből ismert és a kisbarcsai késő reneszánsz udvarház kertjének inventáriumában található. A 17. század folyamán további 96 dokumentálható reneszánsz kert létezett Erdélyben. Az erdélyi kertekhez példaként szolgáló, Itáliából kiinduló reneszánsz kertművészet legjellemzőbb helyszínei többségükben a 16. század folyamán jöttek létre a stílus szülőhazájában. Ezek között olyan remekművek említhetők, mint a Villa di Castello kertje (1538), a Giardino dei Semplici (1545), a Giardino di Boboli (1550), a Villa Aldobrandini kertje, (1550), a Villa Lante kertje (1560-as évek), vagy a Villa D'Este kertje (1576). Az itáliai s erdélyi kertek kialakításának időszakát összehasonlítva látható, hogy az erdélyi reneszánsz kertek megjelenése hozzávetőlegesen mintegy 125-175 évvel későbbre tehető az itáliai mintákhoz képest. Ennek fő oka a kelet-európai török terjeszkedés lehetett, amely Erdély bizonyos fokú kulturális és gazdasági elszigeteltségéhez vezetett, akadályozva a nyugat-európai eszmék – esetünkben a reneszánsz – zavartalan terjedését.

A reneszánsz kerteket időben a **barokk** kertek követték, amelyeknek első erdélyi megjelenése az 1750-es évekre tehető: Bánffy Miklós 1748-1752 között építette ki bonchidai rezidenciáját, mintegy 200 holdas „franciakertjével” együtt. A többi ismert erdélyi és magyarországi barokk rezidencia is a 18. század második felében jelent meg, úgy világi, mint egyházi vonalon. Néhány jellemző helyszín: Fertőd/Süttör, Esterházy kastély-kert együttes (1762 előtt); Cseklész, Esterházy kastély-kert együttes (1763-64); Keszthely, Festetics kastély-kert együttes (1765); Gödöllő, Grassalkovich kastély-kert együttes (1775); Csákvár, Esterházy kastély-kert együttes (1779); Pest, Károlyi palotakert (1779); Pozsony, Erdődi kastély-kert együttes (1780); Nagycenk, Széchényi kastély-kert együttes (1783); Stomfa, kastély-kert együttes (18. sz. utolsó negyede); Nagyvárad, Jezsuita rendház kertje (1773); Sárpatok, Teleki kastély-kert együttes (1773); Felek, Bruckenthal kastély-kert együttes (1777); Nagykároly, Károlyi kastély-kert együttes (1783); Gernyeszeg, Teleki kastély-kert együttes (1792). Ehhez a 18. századi hazai helyzetképhez képest a szakirodalom a barokk kertművészet kialakulását a lúdláb sétány megjelenéséhez és a reneszánszra jellemző ortogonális alaprajzi rendszer fokozatos elhagyásához köti, ami nyugat-európai kontextusban a 16-17 század fordulóján következett be. A legmértékesebb minták megjelenése a 17. század folyamán Franciaországban kezdődött - Vaux-le-Vicomte (1656-1661), Versailles (1662-1666), Chateau de Marly (1676-1686) - majd a barokk kertek divatja áttért a kontinens többi országára is, olyan mesterműveket hozva létre, mint a hannoveri Herrenhauser Garten (1680-as évek), az apeldorni Het Loo (1684-1686), a bécsi schönbrunni kastélykert (1711), vagy a szentpétervári Peterhof (1714-1726). A dátumokat összevetve itt is látható, hogy a barokk kertek fokozatosan terjedtek el Európában nyugatról kelet felé haladva. Az erdélyi barokk kastélykertek és nyugati európai előképek kialakítása között mintegy 40-100 éves eltérés tapasztalható. Az erdélyi barokk kertek késői megjelenését az európai (és elsősorban a kiindulási pontot jelentő francia barokk) kertekhez képest Erdély geopolitikai helyzete, illetve ezzel összefüggésben, történelme indokolja. A francia barokk kertek elterjedésének korszaka egyértelműen a 17. század, annak is a közepe, második fele. Épp az a korszak, amikor az Erdélyi Fejedelemség a nagyrészt török hódoltság alatt álló Magyarországtól és a római katolikus Habsburg udvartól viszonylagos függetlenségben, mondhatni időszakos politikai elszigeteltségben élte aranykorát. Ekkor alakult ki Erdély sajátos vallási berendezkedése: a bevett és túrt vallások rendszere is. Főnemesi családjai közül sokan protestáns vallásúak voltak (pl. Bethlen, Rákóczi, Csáky, Daniel, Ugron, Toldalagi, Gyulai, Kemény). S bár a katolikus egyház és nagy befolyással és vagyonnal bíró, katolikus erdélyi főurak is jelen voltak Erdélyben a 17. században, a barokk eszme mégsem érhetett be olyan mértékben, hogy ez a kertek szellemiségében is megmutatkozzon. A nagy változást a 17-18. század fordulójának politikai

eseményei jelentették: a török hódoltság vége, az 1690-es „Diploma Leopoldinum” és a Rákóczi szabadságharc 1711-es leverése. A bécsi központú Gubernium (főkormánysház) létrehozása gyakorlatilag feljogosította a központi hatalmat, hogy a 18. századdal kezdődően egészen 1848-ig intézze Erdély belügyeit. A 18. század elején tehát a Habsburg uralom, a római katolikus egyház, valamint a Habsburg párti, magyarországi és erdélyi nemesi családok politikai és gazdasági megerősödése vezetett néhány évtized alatt a barokk főúri rezidenciák kiépítéséhez. Kerttörténeti kutatásaim azt is bizonyítják, hogy a geopolitikai adottságok miatt a barokk, mint stílustörténeti korszak olyannyira megkésett és elhúzódtott Erdélyben, hogy több 19. század első feléből származó levéltári forrás (térkép, egyéb ábrázolás vagy leírás) még mindig a barokk kertek jellemzőit mutatja egyes kastélykertekben, és több szakirodalom (B. Nagy Margit, Bíró József) is egyértelműen leszögezi, hogy a tájképi jellegű átalakításokra csak a későbbiekben kerülhetett sor ezekben a kertekben.

A **tájképi** kertek megszületése Angliában a 18. század első évtizedeire tehető. Az 1730-as években kibontakozó tájképi kertmozgalom William Chambers, Alexander Pope, William Hogarth, William Kent, Lancelot Capability Brown, Lord Shaftesbury és más jeles képviselői által formálta át az uradalmak nagy kiterjedésű vadasparkjait a művészi koncepció alapján alakított festői kertté, majd tájképi parkká. A tájképi kertet meghatározó eszmék, a kerti kép és a táj újszerű formálása a felvilágosodás új emberképével és természetfelfogásával függtek össze, és nagyon gyorsan terjedtek el a kontinensen, sorra formálva át a korábbi barokk uradalmi birtokokat, néhány évtized alatt meghódítva Magyarországot is. Az első magyarországi tájképi kert a tatai Angolpark, amelynek kialakítása az 1780-as években kezdődött Charles Moreaux Bécsben élő francia mérnök tervei alapján, azaz mintegy 50 évvel a tájképi kerteszemlény angliai megjelenését követően. Erdélyben Teleki József gernerjeszei gróf fiához írt, 1792-ben keltezett levele árulkodik arról először, hogy itt is megérett az idő az új természet-eszmék befogadására. Levelében a gróf nemtetszésének ad hangot egy abafáji német kertész által Gernerjeszege készített barokk kertterve kapcsán, elsősorban a tájképi kertek jellemző elemeit hiányolva abból: „A gernerjeszei kert delineatioja nem tselom szerint valo, nem lévén benne se sziget, se az ugynevezett tós kert, se az árokbeli forrás, folyamok és tók. Tsináltass vagy ha ráérkezel tsinály tréfából egy olyan, ha szinte durva delineatiot is, mellyben mindezek benne legyenek.” Erdélyben a birtokviszonyok és az anyagi lehetőségek stabilizálódása, a nemesi életforma tényleges kibontakozása is a 19. század, első évtizedeire esett. Ekkor, a klasszicizmus építészetiével együtt született meg a palladianizmus erdélyi áramlata, hódított teret széles körben a természet szabadságát hirdető angolpark, amelynek jelenlétét Bíró József is megerősíti: „Erdély szellemi élete a klasszicizmus korában különben is Anglia felé irányul; a főnemesség fiataljainak tanulmányútjai ugyancsak elősegítik az angolpark divatját. E stílus közel állt az erdélyiek szívéhez, hiszen ők a megeregulázott természetet soha nem szívelték különösebben; szeretetük épp úgy a szentimentális kert felé irányítja őket. A költséges francia kertek fenntartására nincs pénz s talán a korszellem, a szabadságvágy, a bécsi abszolutizmus lerázásának vágya is jelképeződik e kötetlen, természetes kertstílusban.” A dátumokat összevetve látható, hogy az angol előképek és az első erdélyi tájképi kastélykertek kialakítása között mintegy 60-80 éves eltérés tapasztalható.

Összegzésként ismételtelen megállapítható, hogy kutatásaim időszakában stílustörténeti szempontból az erdélyi kastélykertek kialakításának alapelvei mindvégig 50-150 éves lemaradással követték az európai eszmei áramlatokat. Ez az eltérés elsődlegesen Erdély geopolitikai helyzetével és Európai viszonylatban szerénynek mondható gazdasági teljesítőképességével hozható összefüggésbe.

4. kérdés

Miként lett a 2. tételben közölt 122 tájképi kertből a 6. tételben 128 darab/egység?

Válasz a 4. kérdésre

Az eltérés oka gépelési hiba, azaz elütés. A helyes szám itt is 128, amint az a 6. tételben szerepel.